

การแปลเอกสารประวัติศาสตร์ภาษาฝรั่งเศส สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เกี่ยวกับสยาม: วิธีการและข้อสังเกตเบื้องต้น

ปรีดี พิศภูมิวิถิ*

ความนำ

การแปลนับว่าเป็นศาสตร์ที่ต้องใช้ความสามารถด้านภาษาและการถ่ายทอดความหมาย ประกอบกับพื้นฐานความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่หยิบยกมาแปล ซึ่งนักแปลที่ได้รับการอบรมหรือศึกษาจากสถาบันการแปลต่าง ๆ จะมีทฤษฎีการแปลที่เป็นแบบเฉพาะของตน ทั้งการแปลก็สามารถแบ่งประเภทตามลักษณะการแปล เช่น การแปลนวนิยาย การแปลบทกวี การแปลเฉพาะด้านการแปลเอกสารวิชาการ เป็นต้น ในส่วนของการแปลเอกสารวิชาการสามารถแบ่งย่อยได้อีก ๒ กลุ่ม คือ เอกสารขั้นต้นและเอกสารบทความวิชาการ ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการแปลเอกสารขั้นต้นนั้นมีความยากและต้องใช้ทักษะในการแปลมากกว่าเอกสารวิชาการ

ในบทความนี้ ผู้เขียนจะได้นำเสนอลักษณะการแปลเอกสารขั้นต้นภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย โดยจะได้พิจารณาวิธีการแปลและปัญหาในการแปลเอกสารขั้นต้นซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับประเทศสยามที่เขียนขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๙๑ โดยมีชื่อว่า “Relation des Révolutions arrivées à Siam dans l’année 1688” และผู้เขียนได้แปลเอกสารฉบับนี้เผยแพร่ไว้ในชื่อ “ชิงบัลลังก์พระนารายณ์” เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๓

๑. การแปล: สังเขปความหมายและการแบ่งประเภท

การแปลเป็นศาสตร์ที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีพัฒนาการที่ยาวนานและน่าสนใจ เพราะเป็นการถ่ายทอดความหมายจากภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่งโดยที่ยังคงรักษาอรรถรสของคำและความหมายไว้อย่างเคร่งครัด ศาสตร์การแปลจึงต้องมีการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง นักวิชาการด้านการแปลในประเทศไทยได้ให้คำจำกัดความของคำว่าแปลไว้เป็นตัวอย่าง ดังนี้

ศาสตราจารย์ คุณหญิงจินตนา ยศสุนทร กล่าวว่า การแปลคือกระบวนการทำความเข้าใจความหมายและถ่ายทอดความหมายจากภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่ง หรือจากภาษาต้นฉบับไปสู่ภาษาฉบับแปล และการถ่ายทอดความหมายดังกล่าวจะต้องครบถ้วนสมบูรณ์ตามต้นฉบับ กล่าวคือสามารถถ่ายทอดได้ ครบทั้งเนื้อหาสาระและอารมณ์ความรู้สึก¹

ศาสตราจารย์ ดร.ปัญญา บริสุทธิ์ กล่าวว่า เช่นกันว่าการแปลคือการถ่ายทอดความหมายโดยการนำเอาความหมายทั้งหมดจากต้นฉบับมาถ่ายทอดให้เป็นบทแปลในอีกภาษาหนึ่ง ซึ่งนอกจากจะต้องรักษาความหมายเดิมไว้แล้ว ยังจำเป็นต้องคำนึงถึงการใช้ภาษาอย่างเป็นธรรมชาติและสอดคล้องกับจารีตของภาษานั้นอย่างแท้จริง²

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำสาขาวิชาภาษาฝรั่งเศส ภาควิชาภาษาตะวันตก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

¹ จินตนา ยศสุนทร. การถ่ายทอดภาษาฝรั่งเศสเป็นไทย 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รามคำแหง, ๒๕๔๐.

² ปัญญา บริสุทธิ์. ทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในการแปล. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิระพรพรชัย บุญเกียรติ อธิบายว่า การแปลมิใช่การถ่ายทอดภาษา แต่ควรที่จะเป็นการถ่ายทอดความคิดหรือสารที่ผู้เขียนต้นฉบับต้องการสื่อให้ผู้อ่านได้รับรู้ให้ออกมาเป็นอีกภาษาหนึ่งที่ผู้อ่านบทแปลได้รับรู้เข้าใจ และเกิดอารมณ์อย่างเดียวกับผู้อ่านต้นฉบับ¹

ศาสตราจารย์ ดร.ลิทธา พินิจภูวดล เห็นว่าการแปลในปัจจุบันคือการถ่ายทอดข้อความจากภาษาหนึ่งไปยังภาษาหนึ่ง โดยรักษารูปแบบ คุณค่า และความหมายในข้อความเดิมไว้อย่างครบถ้วน รวมทั้งความหมายแฝง ซึ่งได้แก่ความหมายทางวัฒนธรรม ประชญา ความคิด ความรู้สึก ฯลฯ²

ตัวอย่างของคำอธิบายนี้สรุปได้ว่าการแปลคือการถ่ายทอดความหมายและสิ่งที่แฝงอยู่ในภาษา จากภาษาเดิมสู่อีกภาษาหนึ่ง โดยต้องรักษาเนื้อหา ลีลาและผลกระทบทางอารมณ์ที่ผู้เขียนต้นฉบับเดิมต้องการสื่อสารไว้อย่างครบถ้วน

การแปลสามารถแบ่งได้หลายประเภท ดังนี้

๑. Communicative Translation งานแปลประเภทนี้มุ่งที่จะให้ผู้อ่านงานแปลมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อบทแปลเป็นหลัก

๒. Semantic Translation เป็นการแปลโดยเคารพต้นฉบับ และแปลใกล้เคียงต้นฉบับมากที่สุด

นอกจากนี้เราอาจจะสามารถแบ่งงานแปลตามลักษณะการแปลได้อีก เช่น

๑. Literal Translation เป็นการแปลในระดับคำต่อคำ วลีต่อวลี กลุ่มคำต่อกลุ่มคำ อนุประโยคต่ออนุประโยค และประโยคต่อประโยค

๒. Technical Translation เป็นงานแปลเนื้อหาเฉพาะด้าน

และหากแบ่งตามเนื้อหาแล้ว อาจจะแบ่งงานแปลได้ ๓ ประเภท คือ

๑. Scientific-Technological Texts เป็นงานแปลเชิงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี

๒. Institutional-cultural Texts คืองานแปลด้านวัฒนธรรม สังคมศาสตร์

๓. Literary Texts คืองานแปลด้านวรรณกรรม

กล่าวโดยสรุปแล้วงานแปลจะแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คืองานแปลแบบวรรณกรรม หมายถึงงานแปลที่ต้องใช้ วรรณศิลป์ เป็นองค์ประกอบหลักในการแปล และการแปลแบบมิใช่วรรณกรรม คือการแปลเอกสารประเภทต่าง ๆ

๒. เอกสารประวัติศาสตร์และการแปล

เอกสารประวัติศาสตร์

เอกสารประวัติศาสตร์จัดเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะเป็นข้อมูลหลักที่มีความน่าเชื่อถือ แต่เอกสารประวัติศาสตร์นั้นจัดแบ่งออกได้อีกหลายประเภท เช่น เอกสารชั้นต้น (primary source) เอกสารชั้นรอง (secondary source) ฯลฯ ซึ่งให้ความน่าเชื่อถือที่ต่างกันไป

จุดเด่นของเอกสารประวัติศาสตร์ คือเป็นเอกสารที่เขียนหรือเรียบเรียงขึ้นในช่วงเวลาหรือใกล้เคียงกับช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ขึ้น โดยอาจบันทึกผ่านบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ด้วยเหตุนี้

¹ จิระพรพรชัย บุญเกียรติ, “บทบาทของภาษาในกระบวนการแปล” วารสารสมาคมครุภาษาฝรั่งเศสแห่งประเทศไทย ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๘-๕๙ (เมษายน-กันยายน ๒๕๓๕) หน้า ๑๒๗.

² ลิทธา พินิจภูวดล, “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแปล”, วารสารสมาคมครุภาษาฝรั่งเศสแห่งประเทศไทย ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๘-๕๙ (เมษายน-กันยายน ๒๕๓๕) หน้า ๔๖.

ข้อมูลในเอกสารจึงอาจมีความโน้มเอียงได้ หากนำข้อมูลไปใช้ จึงจำเป็นต้องผ่านกระบวนการวิพากษ์หลักฐานเสียก่อน

อย่างไรก็ดี การแปลเอกสารประวัติศาสตร์มีความจำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ของพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เพราะเอกสารแปลเหล่านี้ อาจจะมีส่วนช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์ของอีกพื้นที่หนึ่งได้มากขึ้น การแปลเอกสารประวัติศาสตร์นอกจากจะต้องพึ่งพาความสามารถในด้านภาษาแล้ว ยังต้องมีความเข้าใจในประวัติศาสตร์และวิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical methods) ด้วย จึงเห็นได้ว่าการแปลเอกสารทางประวัติศาสตร์มิเพียงเป็นศาสตร์เท่านั้น แต่ยังเป็นศิลป์ไปพร้อมกันด้วย

๓. สารัตถะเอกสารประวัติศาสตร์เรื่อง

“บันทึกการปฏิวัติในสยาม ปี ค.ศ. ๑๖๘๘”
ของนายพลเดส์ฟาร์จ¹

๓.๑ ผู้เขียนเอกสาร

เอกสาร Relation des Révolutions arrivées à Siam dans l'année 1688 เรียบเรียงขึ้นโดยนายพลเดส์ฟาร์จ (Général Desfarges) นายทหารฝรั่งเศสผู้หนึ่งในสยาม ในเอกสารภาษาฝรั่งเศสชื่อ Chronologie historique militaire พิมพ์เมื่อปี ค.ศ. ๑๗๖๐-๑๗๗๘ ระบุประวัติของนายพลเดส์ฟาร์จว่าได้เข้าเป็นนายทหารในสังกัดของพระคาร์ดินัลมาซาแรง (Cardinal Mazarin) เมื่อวันที่ ๓ มีนาคม ค.ศ. ๑๖๖๑ จากนั้นได้เข้าร่วมในสงครามอีกหลายคราว และได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นลำดับ กระทั่งในเดือนมกราคม ปี ค.ศ. ๑๖๘๗

ได้รับพระราชโองการจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ให้ควบคุมกองเรือและนายทหารกว่า ๖๐๐ นาย เดินทางไปสยาม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อยึดเมืองบางกอกซึ่งพระเจ้าแผ่นดินสยามได้พระราชทานไว้ กองเรือฝรั่งเศสเดินทางออกจากเมืองแบเรสต์ (Brest) เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ค.ศ. ๑๖๘๗ และเดินทางมาถึงสยามในราวเดือนกันยายนของปีเดียวกัน

๓.๒ เอกสารต้นฉบับ

ต้นฉบับของเอกสารนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. ๑๖๙๑/พ.ศ. ๒๒๓๔ ในตอนต้นรัชกาลพระเพทราชา ที่กรุงอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์ หรือฮอลันดาในขณะนั้น นายพลเดส์ฟาร์จเสียชีวิตลงกลางทะเลแถบแหลมกู๊ดโฮป ส่วนกองทหารฝรั่งเศสก็ถูกพวกฮอลันดาจับกุมอีก จึงเป็นเหตุให้ต้นฉบับนี้ไปพิมพ์ครั้งแรกที่นั่น อย่างไรก็ตามที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์ มีเอกสารลายมือฉบับหนึ่ง ที่อาจเป็นฉบับคัดลอกเอกสารของนายพลเดส์ฟาร์จนี้ไว้ แต่ก็ยังมีคำบางคำที่ต่างไปจากฉบับพิมพ์

หลังจากการพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๒๓๔ แล้ว เอกสารของนายพลเดส์ฟาร์จฉบับนี้ได้รับการตีพิมพ์อีกครั้งระหว่าง พ.ศ. ๒๒๘๙-พ.ศ. ๒๓๐๒ ในชุดหนังสือว่าด้วยประมวลประวัติศาสตร์การเดินทาง ๑๕ เล่ม จากนั้นก็ไม่ปรากฏว่ามีการอ้างถึงเอกสารชิ้นนี้อีก กระทั่งมีการแปลจากภาษาฮอลันดาเป็นภาษาอังกฤษเป็นครั้งแรกโดยศาสตราจารย์ O. Frankfurter ในวารสารสยามสมาคมเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ในชื่อ Siam

¹ ปรีดี พิศุกมิตติ, ซิงบัลลังก์พระนารายณ์ แปลจาก Relation des Révolutions arrivées à Siam dans l'année 1688, กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๓.

in 1688 และในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ Michael Smithies แปลจากภาษาฝรั่งเศสฉบับพิมพ์ปี ค.ศ. ๑๖๙๑ เป็นภาษาอังกฤษ รวมอยู่ในเล่มที่ว่าด้วยบันทึกของทหารฝรั่งเศสที่เข้าร่วมในการปฏิวัติ¹

๓.๓ เนื้อหาเหตุการณ์ในปี พ.ศ. ๒๒๓๑

เป็นปกติที่ว่าในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์นั้นมักจะเสด็จแปรพระราชฐานไปยังพระราชวังเมืองลพบุรี เป็นระยะเวลาหลายเดือนภายใน ๑ ปี เมื่อต้นปีเกิดข่าวลือว่าจะเกิดความวุ่นวายในอาณาจักรและชาวฝรั่งเศสมีความคิดจะยึดครองสยาม สมเด็จพระนารายณ์ประทับว่าราชการและเสด็จประพาสคล้องช้างอยู่ที่ลพบุรี โดยมีบาดหลวง² ฝรั่งเศสและกลุ่มนายทหารคอยติดตามรับใช้อย่างใกล้ชิด และโปรดที่จะทอดพระเนตรเหตุการณ์ทางดาราศาสตร์ที่จะเกิดขึ้นในราวเดือนมีนาคม ทำให้ชาวฝรั่งเศสมีโอกาสได้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์มากกว่าปกติ

ความเคลื่อนไหวทางการเมืองในอยุธยาเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงไปในทางลบมากขึ้น นับแต่ที่ปรากฏการเข้ามาของกองทหารฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งเมื่อราวเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๓๐ การเดินทางมาของผู้แทนองค์พระมหากษัตริย์ฝรั่งเศส คือ ซิมง เดอ ลาลูแบร์ (Simon De la Loubère) และผู้แทนทางการค้า คือ โคล็ด เซเบเรต์ (Claude Céberet) นอกจากจะดูเหมือนว่าความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศจะผูกพันแน่นแฟ้นมากขึ้น

แล้ว ยังมีความเคลือบแคลงที่ว่าเหตุใดฝรั่งเศสจึงส่งกองกำลังทหารที่นำโดยนายพลเดร์ฟาร์จมาด้วย และกองกำลังนี้จะขึ้นต่อผู้ใด อีกทั้งใครเป็นผู้ขอกองกำลังเข้ามา นักประวัติศาสตร์บางท่านเห็นว่ามีสมเด็จพระนารายณ์คงทรงขอกองกำลังทหารฝรั่งเศสเข้ามาจำนวนหนึ่งเพื่อทรงใช้สอยในกิจการในพระองค์ เช่น เป็นทหารรักษาพระองค์ เนื่องด้วยมีความรู้ด้านการรบ และการป้องกันข้าศึก หรือเป็นการไม่ไว้ใจในทหารสยามก็เป็นได้ แต่บางท่านเห็นว่ากองกำลังทหารฝรั่งเศสนี้เป็นเครื่องมือของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ที่ต้องการขอกองกำลังทหารฝรั่งเศสเข้ามาเพื่อรักษาตนเองในกรณีเกิดภาวะฉุกเฉิน³ ความต้องการของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ปรากฏเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งในจดหมายลับที่ฝากไปกับบาดหลวงตาซาร์ด (Guy Tachard) ถึงบาดหลวงเดอ ลา แชส (Le Père De la Chaise) พระผู้เฝ้าบาทของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศสที่ระบุว่าขอให้จัดกำลังบาดหลวงราว ๖๐ นายที่มีความรู้ ความสามารถดี เข้ามาในสยามอย่างลับ ๆ เพื่อที่จะได้จัดให้เข้าประจำกรมกองต่าง ๆ⁴ ในกรณีนี้ ดูเหมือนว่าสมเด็จพระนารายณ์อาจทรงพระราชทานเมืองบางเมือง เช่น มะริดหรือสงขลา เพื่อให้ทหารฝรั่งเศสได้เข้ารักษาประจำการด้วย เพราะอย่างน้อยอาวุธยุทโธปกรณ์ก็อาจทำให้การค้าในบริเวณชายฝั่งทะเลดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ไม่มีปัญหาเรื่องโจรสลัดมากเท่าอดีต

¹ Michael SMITHIES, *The Witnesses to a Revolution: Siam 1688*, Bangkok: The Siam Society, 2004.

² คำว่า “บาดหลวง” ที่ใช้ในบทความนี้ผู้เขียนสะกดโดยใช้ “ด” สะกด เพราะสันนิษฐานว่ามาจากคำศัพท์ภาษาโปรตุเกสว่า Padre ที่แปลว่านักบวช เทียบเท่าคำว่า Frère หรือ Brother ส่วนคำว่าหลวง ไม่ได้หมายความถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าอยู่หัวเพียงฝ่ายเดียว แต่แปลว่าใหญ่หรือสำคัญ ก็ได้ ดังนั้นคำว่าบาดหลวงน่าจะแปลว่าพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในคริสต์ศาสนา

³ วิไลเลขา ถาวรธนสาร, “สมเด็จพระนารายณ์กับกองทหารฝรั่งเศสที่เมืองบางกอก”, *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง* ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (กันยายน ๒๕๓๑) หน้า ๔๓-๖๓.

⁴ กรรณิกา จรรย์แสง และมอร์กาน สปรอตเตส, “โกษาปานด้านฝรั่งเศสยึดสยาม” *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑ (พฤศจิกายน ๒๕๓๖) หน้า ๑๖๘-๑๗๐.

เป็นไปได้ว่าฝรั่งเศสประเมินความคิ ดดังกล่าวกว้างเกินความเป็นจริงไปว่าลำพังกองกำลังทหารฝรั่งเศส คงจะทำให้สยามยินยอมและตกลงตามเงื่อนไขที่ทางฝรั่งเศสกำหนดขึ้น ดังนั้นกองกำลังทหารฝรั่งเศสที่เดินทางกลับมาพร้อมกับคณะราชทูตออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน) จึงประกอบด้วยนายทหารกว่า ๖๐๐ นาย เป็นที่แน่นอนว่าความสงสัยของท่านราชทูตก็คงจะเกิดขึ้นในระหว่างการเดินทางด้วยว่ามีเหตุผลใดที่ฝรั่งเศสจะต้องให้นายทหารจำนวนมากเช่นนี้เดินทางไปยังสยาม แต่เมื่อเดินทางถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว นายทหารฝรั่งเศสจำนวนหนึ่ง ล้มเจ็บจากการเดินทาง เสียชีวิตไปบ้าง คงเหลือเพียง ๔๐๐ กว่านายเท่านั้น ข้าภาระหลักของนายทหารกลับอยู่ที่การเตรียมป้อมปราการและการจัดหาเสบียงอาหารมากกว่าการเตรียมพร้อมในตำแหน่งที่ได้รับมอบหมายมาก่อนออกเดินทางจากฝรั่งเศส

การตั้งมั่นของทหารฝรั่งเศสที่บางกอกย่อมก่อให้เกิดความสงสัยมากขึ้นในสายตาของขุนนางชั้นผู้ใหญ่อย่างพระเพทราชา เจ้ากรมคชบาลพร้อมกันกับที่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์เริ่มเล็งเห็นความผิดปกติเกี่ยวกับข่าวลือ และพระอาการของสมเด็จพระนารายณ์ก็ไม่น่าไว้วางใจนับแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ เป็นต้นมา ต่อมาแผนการของพระเพทราชาได้ปรากฏเป็นรูปร่างขึ้นทีละน้อยเมื่อพระเพทราชาได้ออกคำสั่งให้บรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ตามหัวเมืองให้เตรียมความพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น เจ้าพระยาวิชาเยนทร์จึงวิตกกังวลกับสถานการณ์ความปลอดภัยใน

ราชสำนักและต้องการใช้กองทหารฝรั่งเศสในฐานะทหารรักษาพระองค์สมเด็จพระนารายณ์ ดังนั้นจึงเชิญนายพลเดส์ฟาร์จ ผู้นำกองทัพฝรั่งเศสขึ้นมายังลพบุรีและแจ้งความประสงค์ที่จะให้กองทหารฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งเดินทางมาโดยทันที นายพลเดส์ฟาร์จตกลงให้ความช่วยเหลือ โดยรีบเดินทางกลับมายังเมืองบางกอก และเตรียมกองกำลังจำนวนหนึ่งแล้วจึงเดินทางขึ้นไปยังลพบุรีอีกครั้ง ขณะที่ผ่านอุทยานนายพลเดส์ฟาร์จได้มีโอกาสพบกับนายเวเรต์ (Véret) ผู้แทนสถานการค้าฝรั่งเศสที่มีความเกลียดชังเจ้าพระยาวิชาเยนทร์เป็นการส่วนตัว นายเวเรต์อ้างว่าสมเด็จพระนารายณ์สวรรคตแล้ว และให้ความเห็นว่านายพลเดส์ฟาร์จควรที่จะนำกองกำลังกลับไปยังเมืองบางกอก มิฉะนั้นชาวฝรั่งเศสทั้งหมดในอุทยานก็จะถูกประหารชีวิต¹ นายพลได้ส่งนายทหารไปลาดตระเวนที่ลพบุรีและแจ้งข่าวให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ทราบ ซึ่งเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ยืนยันว่าเหตุการณ์ยังคงสงบเรียบร้อยไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงและขอให้นายพลเดส์ฟาร์จเร่งนำกองกำลังทหารจากเมืองบางกอกขึ้นมาโดยเร็วที่สุด แต่นายพลเดส์ฟาร์จกลับนำกองกำลังทหารกลับไปยังเมืองบางกอกตามคำแนะนำของนายเวเรต์และพระสังฆราชคาทอลิกที่อุทยาน

เมื่อพระเพทราชาสามารถรวบรวมอำนาจจากขุนนางต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่แล้ว ขณะนั้นสมเด็จพระนารายณ์ยังทรงพระประชวรและประทับอยู่ในพระราชวังลพบุรี เจ้าพระยาวิชาเยนทร์และทหารฝรั่งเศสอีก ๔ นายถูกจับกุมในขณะที่เดินทางจะเข้าเฝ้าในพระที่นั่ง โดยทั้งหมด

¹ กรรณิกา จรรย์แสง (ผู้แปล), “จดหมายเวเรต์เรื่องการปฏิวัติผลัดแผ่นดินในสยามปี ค.ศ. ๑๖๘๘”, ร.แฉงกาด์ กับไทยศึกษา รวมบทความแปล และบทความศึกษา ผลงาน, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘ หน้า ๓๐๕-๓๓๖.

ถูกนำตัวไปยังทะเลชุบศร ส่วนชาวฝรั่งเศสอื่น ๆ ต่างถูกจับกุมและทรมาน พระเพทราชาสั่งให้พันตรี โบซอง (Major Beauchamp) พร้อมด้วยราชทูตสยาม ๒ นาย เดินทางลงไปยังเมืองบางกอกเพื่อชักจูงให้นายพลเดส์ฟาร์จและทหารฝรั่งเศสเดินทางขึ้นมายังเมืองลพบุรี ผลที่สุดเมื่อนายพลเดส์ฟาร์จทราบความจริงของสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นแล้ว จึงยอมเดินทางขึ้นมาพบเพื่อรักษาความปลอดภัยในหมู่ชาวฝรั่งเศสด้วยกันเอง พระเพทราชาได้ซักถามรายละเอียดเกี่ยวกับมูลเหตุของการเข้ามายังสยามและความประสงค์ของชาวฝรั่งเศส ทั้งยังสั่งให้นายพลเดส์ฟาร์จเขียนจดหมายถึงนายบรูอง (Bruant) ซึ่งอยู่ที่เมืองมะริดพร้อมกับทหารฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งให้นำกองกำลังทหารมาสมทบ จากนั้นนายพลเดส์ฟาร์จได้เดินทางกลับบางกอก โดยอ้างว่าเพื่อไปนำกองกำลังทหารขึ้นมาและได้ให้บุตรชาย ๒ คนไว้เป็นตัวประกัน

พระเพทราชาเห็นว่าทหารฝรั่งเศสคงจะไม่รักษาคำพูด จึงสั่งให้เตรียมความพร้อมในการต่อสู้ ส่วนทางฝ่ายทหารฝรั่งเศสที่ป้อมเมืองบางกอกเองก็ต้องประสบกับปัญหาต่าง ๆ มากมาย เช่น การขาดแคลนเสบียงอาหาร การขาดแคลนอาวุธ กระสุนดินปืน ทั้งยังจะต้องต่อสู้กับทหารสยาม ทำให้ทหารฝรั่งเศสเสียชีวิตลงเป็นจำนวนมาก เมื่อเป็นเช่นนี้นายพลเดส์ฟาร์จจึงขอสงบศึกและแสดงความจำนงที่จะออกไปจากอาณาจักร ซึ่งก่อนที่จะออกเดินทางนั้น นางฟอลคอนผู้ซึ่งเป็นภรรยาฝ่ายของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้ร้องขอที่จะเดินทางกลับประเทศฝรั่งเศสด้วย เนื่องจากเกรงอันตรายที่จะเกิดขึ้น แต่นายพลเดส์ฟาร์จไม่อนุญาต นางจึงต้องพำนักอยู่ในค่ายชาวโปรตุเกสและกลายเป็นพนักงานวิเสทประจำห้องเครื่องของราชสำนักสยาม

คณะนายทหารทั้งหมด ออกจากป้อมเมืองบางกอกเมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๒๓๑ มีการแลกเปลี่ยนตัวประกันที่บริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา และออกจากราชอาณาจักรเมื่อวันที่ ๑๓ เดือนเดียวกัน ไปถึงจุดหมายปลายทางที่เมืองปองดิเชรี (Pondicherry) ในวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๒๓๒ ทหารฝรั่งเศสบางนายมีความคิดที่จะย้อนกลับมายึดเมืองภูเก็ต แต่อีกหลายนายกลับไม่เห็นด้วยและประสงค์ที่จะเดินทางกลับฝรั่งเศสเมื่อทั้งหมดเดินทางมาถึงแหลมกู๊ดโฮปก็ถูกเรือฮอลันดาจับไปเข้าคุกที่เมืองมิดเดิลเบิร์ก (Middleburg) ในที่สุด

๓.๔ การใช้ภาษา

บันทึกของนายพลเดส์ฟาร์จเป็นบันทึกของนายทหารที่เรียบเรียงขึ้นหลังจากเกิดการปฏิวัติในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ ไม่นานนัก และใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ ว่า “je” ในการเล่าเรื่อง ซึ่งการเล่าเรื่องลักษณะนี้จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อความได้ดีกว่าการที่ผู้เล่าเป็นบุรุษที่ ๓ นายพลเดส์ฟาร์จเล่าเหตุการณ์ทั้งที่เกิดขึ้นที่บางกอกและที่เมืองลพบุรี ในขณะที่อยู่ที่บางกอกนั้น สังเกตได้ว่าผู้เขียนได้แสดงความตั้งใจในการบันทึกไว้แต่แรกว่า “ข้าพเจ้าจึงต้องเรียบเรียงบันทึกฉบับนี้ด้วยตัวเอง เหตุเพราะคงไม่มีใครรู้เรื่องราวเหตุผลที่ทำให้ข้าพเจ้าต้องทำเท่ากับตัวข้าพเจ้าเอง สิ่งที่ข้าพเจ้าก็ได้บอกกล่าวกับใครมากนัก ซึ่งก็อาจจะไม่ได้ขีดเขียนเป็นเรื่องราวต่าง ๆ ตามที่พวกเขาได้คิดไว้”

ผู้เขียนได้แสดงสถานภาพของตนเองในช่วงต้นของการบันทึก เพื่อจะบอกว่าตนเป็นผู้นำกองทหารฝรั่งเศสในสยาม ดังตัวอย่างนี้

“เมื่อพิจารณาถึงกองกำลังของฝรั่งเศสแล้ว ข้าพเจ้ามีทหารเพียง ๒๐๐ นายพร้อมด้วย

ทหารสัญญาบัตร ส่วนเมอซิเยอร์ เดอ บรูอง ประจำอยู่ที่มะริด¹ แล้วพร้อมด้วย นายทหารบังคับบัญชาฝีมือดีอีก ๓ นาย และนับแต่ที่เมอซิเยอร์ เดอ บรูองเดินทางไป ข้าพเจ้าเองก็จำเป็นต้องส่งนายทหารฝีมือดีไปเพิ่มอีก ๓๕ นายพร้อมกับทหารสัญญาบัตรอีก ๓ ถึง ๔ นาย เพื่อที่จะไปประจำในเรือหลวงที่พระเจ้ากรุงสยาม ส่งออกไปปราบปรามโจรสลัดในน่านน้ำตามความคิดของเมอซิเยอร์ก็องสต้องส์ จำนวนทหารอันน้อยนิดที่ข้าพเจ้ามีอยู่นี้ยังลดลงทุกวัน เพราะมีทหารที่เจ็บป่วยด้วย ทั้งบริเวณพื้นที่ที่เราอยู่ ป้อมปราการก็เพิ่งจะเริ่มลงมือสร้าง² ซึ่งกว้างมากเสียจนกระทั่งจะต้องมีนายทหารราว ๑,๒๐๐ นายเป็นผู้ดูแลรักษาการณ์ ข้าพเจ้าเองปรารถนามากว่าไม่ควรสร้างให้ใหญ่โตเช่นนั้น แม้จะสามารถคุ้มกันและป้องกันเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นกับเราได้ แต่ก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแผนการความคิดของเมอซิเยอร์ก็องสต้องส์ที่ได้เริ่มลงมือมาก่อนที่เราจะเดินทางมาถึงได้ แม้ว่าข้าพเจ้าได้ร้องขอให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น ไม่ว่าข้าพเจ้าต้องตรากตรำลำบากเพียงใด โดยเฉพาะด้วยอายุของข้าพเจ้าและความร้อนจากแสงแดดที่ข้าพเจ้าจะต้องทนตลอดทั้งวันเพื่อเร่งให้ งานเดินหน้า แต่ก็ยังมีงานเหลือมากมายคือ ฐานปืนใหญ่ ๒ แห่ง แนวกำแพงต่อจากป้อม และแนวไต้เตี้ย³ ข้าพเจ้าได้จัดหาแนวระเนียดไม้เพื่อปักเป็นกำแพงไว้ราว

๒,๐๐๐ อัน ซึ่งจะมีประโยชน์สำหรับเรามาก แต่เราก็ยังไม่ได้ลงมือปักแม้แต่เพียงอันเดียว”

ลักษณะการใช้ภาษาในเอกสาร เป็นการบันทึกในทำนองบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้น แต่เฉพาะเจาะจงในสายตาของนายทหารฝรั่งเศส เฉพาะที่บางกอกเท่านั้น ดังนั้นข้อมูลที่ได้จึงเป็นการมองเอกสารเพียงด้านเดียวและจากเอกสารเพียงกลุ่มเดียวด้วย

๔. การแปลเอกสารประวัติศาสตร์

๔.๑ วิธีการก่อนลงมือแปล

ก่อนแปลเอกสารประวัติศาสตร์ จำเป็นที่ผู้แปลจะต้องรู้จักเอกสารและพิจารณาบริบทเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ให้ถ่องแท้และรอบคอบเสียก่อนว่าเอกสารนั้นกำหนดอายุได้ในช่วงใดและเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ใด เหตุการณ์นั้นมีผลต่อเหตุการณ์อื่นหรือไม่ และถือว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญมากน้อยเพียงใดต่อประวัติศาสตร์ การเลือกเอกสารและการศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ก่อนลงมือแปลนี้จะเกี่ยวข้องกับความสนใจของผู้แปลด้วย เพราะผู้แปลสามารถเลือกเอกสารได้ตามความสนใจและความยากง่ายของเอกสาร

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยนั้น มีเอกสารต่างประเทศที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยหลายประเภท หลายภาษา และหลายกลุ่มบุคคลที่เรียบเรียง เอกสารภาษาต่างประเทศในสมัยอยุธยาจำนวนมาก เพราะตลอดสมัยอยุธยามี

¹ เมืองมะริดหรือ Mergui เป็นหัวเมืองชายทะเลที่มีความสำคัญด้านการค้าขายและจุดยุทธศาสตร์ของฝั่งมหาสมุทรอินเดีย

² หมายถึงป้อมที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งต่อมาหรือทำลายลง เหลือเพียงป้อมฝั่งตะวันตกคือป้อมวิไชยประสิทธิ์ในปัจจุบัน อาณาเขตของป้อมเดิมคงมีขนาดกว้างขวางมาก เพราะปรากฏภาพเขียนสีนี้รูปแผนผังที่โวลอง เดส์ แวร์แกงทำไว้

³ แนวไต้เตี้ย คือแนวทางเดินด้านในของป้อมปราการ เป็นทางเดินเพื่อทหารรักษาการณ์สามารถเดินตรวจการณ์ได้โดยรอบ

ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาเพื่อการค้า การศาสนา การทูต และเพื่อจุดประสงค์อื่น ๆ จำนวนมาก ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ยังมีชาวต่างชาติ เดินทางเข้ามามากกว่าก่อน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการค้า การเจรจาทางการทูต การทหาร และอื่น ๆ ซึ่งทำให้เอกสารประวัติศาสตร์ไทยที่เรียบเรียงโดยชาวต่างชาติมีมาก

นอกจากการเลือกเอกสารที่สนใจแล้ว ผู้แปลควรจะมีคลังคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ด้วยจำนวนหนึ่ง เช่น ชื่อประเทศ ชื่อเมือง คำศัพท์เกี่ยวกับสินค้าของป่า ฯลฯ ซึ่งจะช่วยให้สามารถเข้าใจบริบทประวัติศาสตร์ได้ อาทิ เมื่อเอกสารเอ่ยถึงเมือง Quéda จะทราบได้ว่าหมายถึงเมืองไทรบุรีหรือที่มีชื่อเรียกว่าเคดาห์ ซึ่งเคยเป็นดินแดนภายใต้การปกครองของสยามมาแต่ก่อน

ในกรณีของเอกสารของนายพลเดส์ฟาร์จ มีทั้งเอกสารที่เป็นลายมือและฉบับพิมพ์ หากมีความเป็นไปได้ควรพิจารณาเปรียบเทียบความเหมือนต่างของเอกสารทั้ง ๒ ฉบับด้วยว่าต่างกันมากน้อยเพียงใด

๔.๒ การดำเนินการแปล

เมื่อลงมือแปลเอกสารนั้น จำเป็นจะต้องใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ ร่วมตรวจสอบความถูกต้องของเหตุการณ์ด้วย หรือในบางกรณีนั้นเอกสารอื่นอาจช่วยเพิ่มเติมข้อมูลที่สำคัญได้ เช่น วัน เดือน ปี การแปลเอกสารประวัติศาสตร์อาจประสบความยากลำบากในการแปลในกรณีที่ผู้เขียนอธิบายความโดยอ้างถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่นอกเหนือไปจากที่เอกสารกล่าวถึง จึงจำเป็นที่ผู้แปลต้องทำเชิงอรรถเพื่อขยายความด้วย เช่น ในเอกสารของนายพลเดส์ฟาร์จจะระบุว่าวันที่เดินทางกลับมาถึงบางกอกนั้น คือ วัน Pentecôte ทำให้

ผู้แปลต้องอธิบายว่าคือวันอะไร และตรงกับวันใดในสัปดาห์ หรืออีกตอนหนึ่งว่า “ท้ายสุดหลังจากที่เรื่องของเราล้มลุกคลุกคลานมาหลายครั้งหลายหน ชาวสยามก็จัดเรือ ๓ ลำให้เรา มีอาหารและเครื่องใช้ที่จำเป็น และขุนนาง ๒ ท่านยอมเป็นตัวประกันออกไปกระทั่งออกนอกอาณาจักร พวกเรตกลงกันว่าจะไม่ทำลายป้อมปราการของเขา มีเพียงขนย้ายกลองตีบอกสัญญาณ เชื้อเพลิง อาวุธปืนและสัมภาระออกไปเท่านั้น ทั้งหมดนี้เราปฏิบัติในณูร์ เดส์ มอร์” วันณูร์ เดส์ มอร์ (Jour des Morts) เป็นวันที่ระลึกถึงผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว ตรงกับวันที่ ๒ พฤศจิกายนของทุกปี จึงทราบได้ว่าวันที่ชาวฝรั่งเศสต้องออกเดินทางไปจากสยามนั้นตรงกับวันที่ ๒ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๖๘๘

๔.๓ หลังการแปล

เมื่อแปลเสร็จสิ้นแล้ว จำเป็นที่ผู้แปลจะต้องตรวจสอบความถูกต้องของการแปล แต่ไม่จำเป็นที่จะต้องเพิ่มเติมในรายละเอียด เพราะการแปลเอกสารประวัติศาสตร์นั้นต้องเคารพต้นฉบับเป็นอย่างยิ่ง มิฉะนั้นจะเป็นการบิดเบือนความถูกต้องของประวัติศาสตร์ได้

นอกจากนี้ เพื่อให้งานแปลเอกสารมีประโยชน์เพิ่มมากขึ้น ผู้แปลอาจวิเคราะห์เอกสารและเรียบเรียงประเด็นต่าง ๆ ที่พบเพิ่มเติมขึ้นด้วยก็ได้ ดังเช่นเอกสารของนายพลเดส์ฟาร์จฉบับนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่าเมื่อถึงบางกอกนั้นเป็นภาวะในช่วงฤดูฝน ความลำบากจากการเดินทางไกลและการนอนแรมมาในทะเลทำให้ทหารฝรั่งเศสจำนวนหนึ่งล้มเจ็บลง บ้างก็เสียชีวิต การเร่งสร้างป้อมปราการที่บางกอกจึงยังไม่ได้ลงมือปฏิบัติอย่างเร่งด่วนตามที่ทั้งเมอซีเยอร์กองสตีองส์ ฟอลคอน และนายพลเดส์ฟาร์จตั้งใจไว้

หน้าที่หลักของนายพลเดส์ฟาร์จคือการดูแลเมืองบางกอก ซึ่งปรากฏในรายงานที่เขาทำอยู่หลายครั้งว่า “พระราชดำริของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสในเรื่องนี้มีอยู่ว่า ให้กองทหารฝรั่งเศสได้รักษาบางกอกโดยเฉพาะ มิให้มีทหารชาติอื่น ๆ หรือคนใดคนหนึ่งเข้าไปปะปนกับทหารฝรั่งเศสอย่างใด”¹ แต่ด้วยสถานที่และความยากลำบาก กอปรกับนายทหารเสียชีวิตลงเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ฝ่ายทหารฝรั่งเศสไม่สามารถดำเนินการอะไรได้แม้อย่างเดียวนกระทั่งต้องแบ่งทหารจำนวนหนึ่งไปคุมเมืองมะริด รายงานฉบับหนึ่งเขียนที่บางกอก ลงวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๓๐ ระบุว่า “ตั้งแต่กองทหารได้มาถึงเมืองไทยนั้น พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงเป็นพระธุระให้เลี้ยงดูตลอดมา แต่การที่ทรงเลี้ยงกองทหารเช่นนี้ ไม่ช้าก็จะเลิกอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าจะคอยป้องกันรักษากันอย่างไรก็ดี แต่พลทหารก็ได้ล้มตายอยู่เสมอ ตั้งแต่เรือออกจากเมืองแบรสต์จนได้มาถึงเมืองไทย ได้มีทหารตายไปแล้วถึง ๑๔๔ คน และในเวลานี้ก็ยังป่วยอยู่อีกถึง ๔๐ คน”²

เพียงไม่กี่เดือนให้หลัง หลังจากที่ทหารฝรั่งเศสเดินทางมาถึงบางกอก พระเพทราชาก็เริ่มปฏิบัติการยึดอำนาจต่าง ๆ ทันที่ ซึ่งจากเอกสารของนายพลเดส์ฟาร์จนี้ทำให้เราทราบเพิ่มมากขึ้นว่าที่หัวเมืองต่าง ๆ เช่น พิษณุโลก มีการจับกุมชาวฝรั่งเศสไว้ล่วงหน้าก่อนแล้ว ส่วนที่มะริดซึ่งเมอซีเยอร์ เดอ บรูอง เป็นหัวหน้าทหารฝรั่งเศสที่ควบคุมกำลังไปประจำอยู่นั้น ก็น่าเชื่อได้ว่าเป็นแผนการณ์ของพระเพทราชาในการแบ่งแยกอำนาจ

ของทหารฝรั่งเศสไม่ให้มีมากเกินไปจนควบคุมไม่ได้³ กอปรกับขณะที่สมเด็จพระนารายณ์เองก็ทรงพระประชวรและมีพระอาการหนักมากขึ้น เราพบข้อมูลในเอกสารทหารว่ามีข่าวลือแพร่สะพัดไปทั่วว่าพระเจ้าแผ่นดินเสด็จสวรรคต และยิ่งไปกว่านั้นก็คือข่าวลือที่ “โยน” ให้กับชาวฝรั่งเศสว่าชนชาตินี้จะเข้ามาทำลายพระนครศรีอยุธยาและล้มล้างพระราชวงศ์ นายพลเดส์ฟาร์จเองตกอยู่ในภาวะลำบากที่จะต้องจัดการทั้งเรื่องภายในของทหารฝรั่งเศส เช่น ในรายงานฉบับหนึ่งลงวันที่ ๒๗ ธันวาคม ค.ศ. ๑๖๘๗ ที่กรุงศรีอยุธยาตอนหนึ่งระบุว่า “อาวุธต่าง ๆ ที่เจ้าพนักงานในเมืองแบรสต์ได้ส่งมาให้ฉัน เป็นอาวุธที่ใช้ไม่ได้ และมองซิเออร์เดฟาซียืนยันว่าอาวุธที่ส่งมานี้ ทำให้อาวุธที่มองซิเออร์เดคลูโซ่ได้ให้ดูก่อนออกจากเมืองแบรสต์ไม่”⁴ หรืออีกตอนหนึ่งว่า “เครื่องอาวุธที่พลทหารใช้อยู่เป็นของที่ใช้ไม่ได้ ปืนเล็กนั้นก็ไม่เท่ากัน บางกระบอกสั้นก็มี บางกระบอกยาวก็มี และเครื่องสำหรับใช้กับปืนนั้นก็ขาดตกบกพร่องทุกอย่าง จนที่สุดสายสะพายปืนก็ไม่มี เขนงสำหรับใส่ดินปืนและกระป๋กไม่มี มองซิเออร์ดาลีมาจึงขอให้ส่งของเหล่านี้ออกไปให้ด้วย มองซิเออร์โดดีแบร์รองว่า ตั้งแต่ได้มาอยู่ในเมืองไทยนั้น ไม่มีความสบายเลย เพราะเจ็บป่วยอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นมองซิเออร์โดดีแบร์ จึงขออนุญาตกลับไปทำราชการในประเทศฝรั่งเศสต่อไป”⁵ และเรื่องราวจากภายนอกที่ตนเองและชาวฝรั่งเศสทั้งหมดได้เข้าไปเกี่ยวข้อง นั่นก็คือการปฏิวัติในสยาม

¹ กรมศิลปากร, พงศาวดารภาค ๔๖ เรื่องจดหมายเหตุพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ ๖, ๒๔๗๑ หน้า ๓๘.

² เล่มเดียวกัน หน้า ๔๓

³ เอกสารภาษาฝรั่งเศสอีกฉบับหนึ่งเชื่อว่าเขียนโดยนายทหารชื่อ เดอ ลา ตูช (De la Touche) เผยให้เห็นความวุ่นวายที่มะริด นับแต่ที่กองทหารฝรั่งเศสเดินทางไปถึง

⁴ กรมศิลปากร, พงศาวดารภาค ๔๖ เรื่องจดหมายเหตุพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ ๖, ๒๔๗๑ หน้า ๓๘ และหน้า ๕๑.

⁵ เล่มเดียวกัน หน้า ๕๓.

ข้อมูลทหารหลายฉบับให้การตรงกันว่า เมอซิเยอร์ก็องสตีองส์เรียกให้นายพลเดส์ฟาร์จขึ้นไปพบที่ละโว้ด้วยวัตถุประสงค์จะให้ทหารฝรั่งเศส ขึ้นมาถวายอารักขา (ทั้งพระเจ้ากรุงสยามและกีย่อมหมายถึงตัวเขาเองอย่างไม่ต้องสงสัย) แต่ระหว่างทางที่นายพลเดส์ฟาร์จขึ้นไปนั้นกลับพบความผิดปกติหลายประการ ทั้งยังเมื่อได้พบผู้นำศาสนา และผู้ประสานงานด้านการค้าของบริษัทฝรั่งเศส ก็ยิ่งกระตุ้นให้ความคิดที่จะกลับบางกอกของนายพลเดส์ฟาร์จเป็นรูปเป็นร่างเร็วมากขึ้น ในที่นี้ข้อมูลต่าง ๆ ของแต่ละคนก็แสดงให้เห็นว่าทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้ “สถาบัน” ของตนรอดพ้นจากภัยพิบัติที่อาจจะเกิดขึ้นกับชาวฝรั่งเศสในเร็ววันได้ จึงไม่มีใครต้องการให้นายพลเดส์ฟาร์จขึ้นไป แม้ว่านายพลเดส์ฟาร์จจะให้ทหารถือสารขึ้นไปยังละโว้เพื่อบอกกล่าวกับเมอซิเยอร์ก็องสตีองส์ในเรื่องความผิดปกตินี้ก็ตาม¹

หากจะประเมินว่าการตัดสินใจของนายพลเดส์ฟาร์จครั้งนี้เป็นการตัดสินใจที่ผิดพลาดที่สุดก็อาจกระทำได้อย่างง่าย เพราะหลักฐานที่พบนั้นมาจากกลุ่มของชาวฝรั่งเศสที่เสียผลประโยชน์ด้วยกันทั้งสิ้น ทว่านายพลเดส์ฟาร์จเองก็แสดงความรู้สึกลังเลเพราะคงไม่แน่ใจจริง ๆ ว่าเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นกับเมอซิเยอร์ก็องสตีองส์ที่ละโว้ และกับชาวฝรั่งเศสในสยาม หรือแม้กระทั่งที่บางกอก บทบาทสำคัญของนายพลเดส์ฟาร์จจึงอยู่ที่การตัดสินใจขึ้นไปยังละโว้อีกครั้ง เมื่อพระเพทราชาจับกุมเมอซิเยอร์ก็องสตีองส์เรียบร้อยแล้ว และต้องการให้กองทหารฝรั่งเศสเดินทางขึ้นมาพบ ดูเหมือนว่าความภาคภูมิใจที่สามารถนำมา

กลับเรื่องการไม่ยอมขึ้นไปละโว้ครั้งแรกจะได้รับผลตอบแทนที่ดี เพราะนายพลเดส์ฟาร์จเองถึงกับระบุไว้ว่า “ข้าพเจ้าคิดว่านี่คือเกียรติยศของข้าพเจ้า เป็นภาระหน้าที่ที่จะต้องแสดงให้เห็นว่าข้าพเจ้าและลูกชายทั้งสองพร้อมที่จะเผชิญกับความหายนะหากว่าสิ่งนั้นคือความกล้าหาญ ข้าพเจ้าเองไม่สามารถจะขจัดความสงสัยของพวกเขาได้ ทั้งไม่สามารถดูแลกองทหารได้ด้วยไม่ว่าจะเป็นวิธีการใดก็ตาม ในการขึ้นไปนี้ข้าพเจ้าพบว่ามิชชั่นน้อย ๒ ประการคือ ข้อแรกได้แสดงให้เห็นให้โลกประจักษ์ว่า นี่คือการศรัทธาอย่างยิ่งใหญ่ของชาวฝรั่งเศส ที่แม้ว่าจะมีข้อสงสัยกันอยู่บ้างก็ตาม ข้อสองคือ ในช่วงนี้พวกเราจะมีเวลาในการจัดหาเสบียง การเตรียมแท่นปืนใหญ่ ปักเสาระเนียด และทำให้บ้อมมั่นคงขึ้น”

ผลที่ตามมาหลังจากการปฏิเสชที่จะนำทหารฝรั่งเศสขึ้นไปละโว้ตามที่พระเพทราชากำหนดไว้ก็คือการต่อสู้ที่บางกอกซึ่งนายพลเดส์ฟาร์จต้องเผชิญหน้าด้วยตนเอง บันทึกฉบับนี้แสดงให้เห็นวิธีการต่อสู้และตั้งรับของชาวสยามและพันธมิตรได้เป็นอย่างดีว่ามีวิธีการป้องกันและต่อสู้แบบตะวันออกมากกว่าที่จะรบตามแบบทฤษฎีเช่นที่ชาวตะวันตกใช้กัน การยิงต่อสู้โดยไม่พัก การระดมยิง หรือแม้แต่กลยุทธ์ต่าง ๆ เช่น การนำผู้บังคับบัญชาเรือฝรั่งเศสเดินทางจากปากน้ำเจ้าพระยาไปถึงอยุธยาได้โดยไม่ผ่านบางกอก ล้วนแต่เป็นวิธีการที่ทหารฝรั่งเศสคิดไม่ถึงทั้งสิ้น

ก่อนออกเดินทางไป มีเรื่องของนางฟอลคอนที่เดินทางมาบางกอกเพื่อขอเดินทางกลับประเทศฝรั่งเศสเกิดแทรกขึ้นอีก นางไม่ได้รับการ

¹ เอกสารของโวลอง เดส์ เวอร์แกง (Volent des Verquains) ว่านายทหารชื่อเลอ รัว (Monsieur le Roy) ได้เดินทางไปพบฟอลคอนที่ละโว้พร้อมกับมอบจดหมายของนายพลเดส์ฟาร์จให้แต่ฟอลคอนกลับชี้แจงว่าเหตุการณ์เป็นปกติ ทั้งยังกำชับให้นายพลเดส์ฟาร์จ รีบยกกองทหารขึ้นมาด้วย หลังจากนั้นนายพลเดส์ฟาร์จจึงส่งนายทหารชื่อดาซิเยอร์ (D'Acieux) ไปยังอยุธยาเพื่อตรวจดูเหตุการณ์ความสงบอีกด้วย

อนุญาตให้กลับไปด้วยเพราะนายพลเดส์ฟาร์จอ้างว่าหากนางเดินทางกลับไปแล้ว คดีความที่นางต้องจัดการให้เรียบร้อยโดยเฉพาะเรื่องทรัพย์สินเงินทองของเมอซีเยอร์ก็องสตีองส์ก็อาจสูญหายไปพร้อมกับนางด้วย เขาจึงไม่เห็นด้วยที่จะนำนางกลับไป อย่างไรก็ตามนายทหารอื่น ๆ กลับแสดงข้อมูลในอีกแง่หนึ่งว่านายพลเดส์ฟาร์จมีเหตุผลส่วนตัวที่จะไม่ยอมให้นำนางกลับไปด้วย เช่นเรื่องของทรัพย์สินของเมอซีเยอร์ก็องสตีองส์จำนวนมากที่นายพลเดส์ฟาร์จรับฝากไว้จากบาทหลวงเยชูอิต¹ และหากนางฟอลคอนได้เดินทางไปกับทหารฝรั่งเศสแล้ว อาจเกิดปัญหาตามมาอีกเป็นแน่

นายพลเดส์ฟาร์จจับบันทึกลงไว้เพียงหลังจากที่ออกจากสยามไปแล้ว แสดงให้เห็นว่าอาจจะบันทึกเรื่องราวของการปฏิวัติไว้ขณะออกจากสยามและคงยังไม่ถึงเมืองปองดิเชรี เพราะหลังจากนั้น

ทหารฝรั่งเศสเองก็มีความคิดจะยกกองเรือกลับเข้ามาโจมตียึดเมืองภูเก็ตอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งไม่ปรากฏข้อมูลใด ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้เอาไว้

๕. ปัญหาในการแปลเอกสารประวัติศาสตร์

การแปลเอกสารประวัติศาสตร์ในกรณีบันทึกนายพลเดส์ฟาร์จนั้น พบว่ามีปัญหาในการแปลดังนี้

๕.๑ ลักษณะโครงสร้างประโยคมีความซับซ้อน

ทั้งนี้เป็นเพราะลักษณะการเขียนบันทึกรายยาว ที่จะมื่อนุประโยคขยายความเป็นจำนวนมาก ทำให้โครงสร้างของประโยคหลักอยู่ห่างไกลกัน หรือประโยคใดประโยคหนึ่งมีความยาวมากตั้งประโยคต้นฉบับและประโยคแปล เช่น

ประโยคต้นฉบับ	ประโยคแปล
<p>Cependant quoi qu’il fut en grande faveur auprès du Roi de Siam, parce que ce Prince ne trouvait que lui seul capable de traiter avec les Français, à cause de la grande connaissance qu’il disait avoir de toutes leurs coutumes, et de toutes les Cours de l’Europe ; il ne laissait pas d’y avoir grand nombre de Mandarins, plus élevé dans les Charges et d’une plus grande autorité que lui, auxquels il lui fallait faire zombaie, c’est-à-dire, rendre en toutes occasions un témoignage de soumissions ; et il ne pouvait pas entrer comme eux dans la Chambre du Roi, à moins qu’il n’y fut appelé.</p>	<p>อย่างไรก็ตามแม้ว่าเมอซีเยอร์ก็องสตีองส์จะเป็นผู้ที่ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินสยามมาก เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าเมอซีเยอร์ก็องสตีองส์เพียงคนเดียวที่สามารถติดต่อกับชาวต่างชาติได้ ด้วยความรู้ในเรื่องประเพณีต่าง ๆ ของราชสำนักในยุโรปทุกแห่ง เขาจะไม่ปล่อยให้มีการรวมตัวกันของขุนนางจำนวนมาก ที่มีตำแหน่งหน้าที่สูง ๆ หรือมีอำนาจเหนือกว่า หมายความว่า หมายความว่า จะพยายามส่งสายสืบเข้าไปในทุก ๆ โอกาสที่ทำได้ และเขาเองก็ไม่สามารถจะเข้าไปในห้องบรรทมของพระเจ้าแผ่นดินได้ เว้นเสียแต่ทรงเรียกใช้เท่านั้น</p>

¹ โวลอง เดส์ แวร์แกงว่านางฟอลคอนได้แบ่งทรัพย์สินและเครื่องเพชรออกเป็น ๓ ก่องและนำไปฝากไว้กับหัวหน้าคณะบาทหลวงเยชูอิต ๒ ก่อง และอีกก่องหนึ่งมอบให้กับนายร้อยคนหนึ่งแห่งทหารราบ ต่อมาบาทหลวงเยชูอิตผู้นั้นเกรงว่าจะไม่ปลอดภัยจึงฝากก่องเครื่องเพชร ๒ ก่องกับนายพันตรีโบซองลงไว้ที่บางกอก ส่วนนายร้อยผู้เก็บรักษาก่องที่ ๓ ก็นำลงไปที่บางกอกเอง ทั้งนี้ที่ทั้งบาทหลวงและนายพันโบซองเดินทางมาถึง นายพลเดส์ฟาร์จก็เป็นผู้เก็บรักษาทรัพย์สินทั้งหมดไว้ แต่ปรากฏหลักฐานต่อมาว่าเมื่อมีการคืนทรัพย์สินให้กับออกญาโกษาธิบดีแล้ว ทรัพย์สินที่เหลือคงมีเพียงหนึ่งในสามเท่านั้น

จะสังเกตว่าประโยคลักษณะเช่นนี้มีความยาวมากและประกอบด้วยอนุประโยคหลายส่วน เนื้อหาเป็นการบรรยายลักษณะของพลลอนหรือเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ซึ่งเป็นบุคคลโปรดของสมเด็จพระนารายณ์ ผู้แปลถ่ายทอดเป็นภาษาไทย โดยยังคงเก็บรักษาคำเชื่อมหรือคำสันธานเอาไว้ตามต้นฉบับเพื่อให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของเนื้อหา และบางครั้งก็มีการสลับที่ประโยค ทั้งนี้เพื่อให้ได้เนื้อหาที่สละสลวยและเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น

๕.๒ การใช้คำมีความหมายหลายอย่าง

หมายความว่าลักษณะของคำที่อาจมีความหมายมากกว่าหนึ่งความหมาย เช่นในกรณีของคำว่า Prince นั้น ไม่สามารถแปลว่าเจ้าชายหรือเจ้านายได้ เพราะในบริบทภาษาไทย หากจะหมายถึงผู้ปกครองก็มีความหมายว่าพระมหากษัตริย์ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเอกสารฝรั่งเศสกล่าวถึง Prince ที่อยู่ชาก็จะต้องแปลว่าเป็นพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ เพราะพระองค์ไม่มีพระราชโอรส มีเพียงพระราชธิดาเท่านั้น ผู้แปลจะต้องทราบคำว่า Roi de Siam นั้น หมายถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งในบางแห่งอาจจะใช้คำว่า Prince แทน ส่วนคำว่า Siam นั้น ถ้าผู้เขียนใช้ในบริบทของสถานที่แล้ว จะมีความหมายว่าเมืองอยุธยาเท่านั้น ไม่ใช่หมายถึงสยามทั้งอาณาจักร

๕.๓ การเทียบเคียงคำกับภาษาไทย

เนื่องจากเอกสารชั้นต้นชิ้นนี้เขียนขึ้นโดยชาวฝรั่งเศส ชื่อเฉพาะต่าง ๆ จึงปรากฏเป็นภาษาฝรั่งเศสด้วยเช่นกัน เมื่อผู้แปลนำมาถ่ายทอดเป็นภาษาไทย ผู้แปลมีโอกาสใช้หลักการถ่ายเสียงได้ทุกคำ แต่ผู้แปลจะเลือกถ่ายทอดด้วยคำที่คิดว่าผู้อ่าน

คุ้นเคยและเข้าใจได้เป็นอย่างดี เช่นคำว่า Opra Petcheratchas หมายถึงออกพระเพทราชา ตำแหน่ง Opra คือออกพระ ซึ่งเป็นตำแหน่งหนึ่งในระบบการปกครอง ชื่อ Prapié ผู้แปลมิได้ถ่ายทอดโดยการถ่ายเสียงว่า “พระปิเย” แต่ผู้แปลถ่ายทอดว่า “พระปีย์” เพราะในประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่าสมเด็จพระนารายณ์มีพระโอรสบุญธรรมชื่อพระปีย์ ทั้งนี้ถ้าผู้แปลแปลว่า “พระปิเย” ตามเสียงภาษาฝรั่งเศสนั้นอาจทำให้ผู้อ่านสับสนได้ เมื่อเอกสารกล่าวถึงชื่อ Louvo คือเมืองละโว้หรือที่ปัจจุบันเรียกว่าเมืองลพบุรี ซึ่งจำเป็นที่จะต้องใช้ว่าละโว้ หรือเมื่อกล่าวถึง le Palais de Louvo ก็จะต้องแปลว่าพระราชวังเมืองละโว้หรือมิใช่ ถ่ายเสียงว่าพระราชวังเมืองลูโว อีกทั้งยังไม่สามารถแปลได้ว่าพระนารายณ์ราชินิกุล เพราะชื่อหลังนี้เป็นนามพระราชทานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระราชทานไว้ในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ชื่อดังกล่าวยังคงต้องใช้ในสมัยอยุธยา ผู้แปลจึงคงเก็บคำไว้เพื่อให้ถูกต้องตามบริบทประวัติศาสตร์ ส่วนชื่อ Thlé-Poussonne หมายถึง ทะเลชุบศร ไม่สามารถถ่ายเสียงได้ว่าทะเลพุตซ็อน ทะเลชุบศร เป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ที่ตั้งชื่อตามตำนานเรื่องรามเกียรติ์ที่เล่าสืบกันมาว่าพระรามได้นำลูกศรมาชุบน้ำที่นี้ก่อนจะแผลงไปประหารยักษ์บริเวณทะเลชุบศรเป็นที่ตั้งพระที่นั่งเย็นหรือพระที่นั่งไกรสรสีหราช

แต่ในกรณีที่ชื่อเฉพาะนั้น ๆ สามารถถ่ายเสียงได้ ผู้แปลใช้วิธีการถอดเสียงตามราชบัณฑิตยสถาน ดังตัวอย่างแรกคือ Général Desfarges ผู้แปลถ่ายเสียงว่านายพลเดร์ฟาร์จ ตัวอย่างที่สองคือ Brest ซึ่งถ่ายเสียงว่าเบรสต์ เนื่องจากเห็นว่าคำดังกล่าวเป็นภาษาฝรั่งเศสและชื่อเมืองฝรั่งเศส

จึงสมควรเก็บรักษาเสียงของภาษาฝรั่งเศสไว้ เพื่อให้ผู้อ่านได้รจรรสและไม่เกิดความสับสนในการทำความเข้าใจเหตุการณ์ต่าง ๆ

๕.๔ การถ่ายทอดศัพท์เฉพาะ

เนื่องจากเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักและการทหาร ผู้แปลจึงเห็นว่านอกจากการถ่ายทอดความหมายของต้นฉบับแล้ว บางครั้งจำเป็นที่จะต้องอธิบายขยายความศัพท์บางคำ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพและเข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่นในประโยคที่ว่า “il fit promena S. Constance sur les murailles du Palais à ses côtés, suivi de quantité de Bras-peints, qui sont des gens dont ils se servent, quand ils veulent faire arrêter quelqu’un. Ensuite il le renvoya pour être attaché avec cinq chaines de fer” ซึ่งต้องแปลเป็นภาษาไทยว่า “จากนั้นก็จับเมอซีเยอร์ก็องสตันส์ไปประจานบนกำแพงพระราชวัง แวดล้อมด้วยพวกแขนลาย ซึ่งเป็นคนที่ถูกใช้งานเวลาที่เขาต้องการให้ไปจับกุมใคร จากนั้นก็นำตัวไปพันธนาการด้วยเครื่องจำทั้ง ๕” ทั้งนี้ผู้แปลได้อธิบายขยายความว่าพวกแขนลายเป็นกลุ่มชาวสยามหรือชาวต่างชาติที่สักแขนขา ทำหน้าที่เป็นผู้รักษาความปลอดภัย ส่วนเครื่องจำ ๕ ประการนั้น คือตรวนใส่เท้า เท้าติดข้อไม้

โซ่ล่ามคอ คาไม้ใส่คอทับโซ่ และมือสองมือสอดเข้าไปในคาและไปติดกับข้อเท้าด้วยไม้เรียกอย่างสั้น ๆ ว่าจำครบ เป็นต้น

๖. ข้อสังเกตและบทสรุป

ในวงการการแปลนั้น ดูเหมือนว่าการแปลเอกสารประวัติศาสตร์มีน้อยกว่าการแปลเอกสารประเภทอื่น เช่น เอกสารวรรณกรรม เอกสารเฉพาะทาง หรือเอกสารทางวิทยาศาสตร์ เพราะการแปลเอกสารประวัติศาสตร์ต้องอาศัยพื้นฐานความรู้เพิ่มเติมมากกว่าอย่างอื่น การแปลเอกสารประวัติศาสตร์ควรเคารพต้นฉบับแปลอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งชื่อเฉพาะต่าง ๆ เพราะอาจจะเป็นสิ่งที่ช่วยเพิ่มเติมองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ได้อีก

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่นักแปลและนักประวัติศาสตร์จะสามารถทำงานร่วมกันได้ คือจะต้องเลือกเอกสารประวัติศาสตร์ที่มีประโยชน์ ทั้งนี้นักประวัติศาสตร์สามารถใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ร่วมประเมินค่าและความน่าเชื่อถือของเอกสารและนำข้อมูลที่ได้ไปสังเคราะห์ต่อไปได้ด้วย

ปัญหาของการแปลเอกสารลักษณะนี้ หากเป็นฉบับพิมพ์ก็จะไม่ประสบปัญหามากนัก แต่ถ้าเป็นเอกสารลายมือเขียนแล้ว ก็จะเป็นปัญหาในการแกะลายมือที่ไม่สามารถกระทำได้ง่ายนัก

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร, พงศาวดารภาค ๔๖ เรื่องจดหมายเหตุพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งเครื่องกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ ๖, ๒๔๗๑.
- กรรณิกา จรรย์แสง (ผู้แปล), “จดหมายเหตุเรื่องการปฏิวัติผลัดแผ่นดินในสยามปี ค.ศ. ๑๖๘๘”, ร.แลงการ์ด กับไทยศึกษา รวมบทความแปล และบทความศึกษาผลงาน, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๘.
- กรรณิกา จรรย์แสง และมอร์กาน สपोर्टแตตส, “โกษาปานต้านฝรั่งเศสยึดสยาม” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑ (พฤศจิกายน ๒๕๓๖) หน้า ๑๖๘-๑๗๐.
- จินตนา ยศสุนทร. การถ่ายทอดภาษาฝรั่งเศสเป็นไทย 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์รามคำแหง, ๒๕๕๐.
- จิระพรรษ์ บุญเกียรติ, “บทบาทของภาษาในกระบวนการแปล” วารสารสมาคมครุภาษาฝรั่งเศสแห่งประเทศไทย ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๘-๕๙ (เมษายน-กันยายน ๒๕๓๕) หน้า ๑๒๗.
- ปรีดี พิศภูมิวิถิ, ซิงบัลลังก์พระนารายณ์ แปลจาก Relation des Révolutions arrivées à Siam, dans l'année 1688. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๓.
- ปัญญา บริสุทธิ์. ทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในการแปล. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.
- วิไลเลขา ถาวรธนสาร, “สมเด็จพระนารายณ์กับกองทหารฝรั่งเศสที่เมืองบางกอก”, วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (กันยายน ๒๕๓๑) หน้า ๔๓-๖๓.
- ลิททา พินิจกุล, “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแปล”, วารสารสมาคมครุภาษาฝรั่งเศสแห่งประเทศไทย ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๘-๕๙ (เมษายน-กันยายน ๒๕๓๕) หน้า ๔๖.
- Michael SMITHIES, *The Witnesses to a Revolution: Siam 1688*, Bangkok: The Siam Society, 2004.

